

Protectori zoomorfi ai casei. O perspectivă deschisă de documente inedite aflate în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei

Adina HULUBAȘ*

Keywords: *House deities; magic beliefs; snake of the house; swallow; stork*

Drumul lung al asumării spațiului de locuit nu se oprește o dată cu sfințirea casei și actul comensualității cu membrii comunității, fiindcă forțele răuvoitoare dau târcoale periodic (riturile calendaristice sunt construite pe ideea „epuizării” ciclice a universului¹) și spontan, atunci când diverse persoane râvnesc la avutul familiei (femeilor în travaliu și lehuze li „se făcea pe ursită” pentru a muri, ca soțul lor să se însoare cu alta, acte de răzbunare pe cale magică puneau în pericol sănătatea membrilor familiei etc.); nu este suficient, așadar, să alegem un loc benefic, să îl obținem printr-o negociere atentă de la *spiritul locului*, să oferim jertfe construcției și să depunem în temelie ofrande propițiatorii, alături de serviciile religioase canonice. E nevoie de o întărire constantă a scutului magic, fiindcă percepția românească despre lume are la bază convingerea că forțele antagonice (denumite Nefărtate, Iuda, vrăjmașul etc.) încearcă fără încetare să distrugă stâlpii Creației².

Dacă ridicarea unei casei reiterează începutul lumii, a cărei arhitectură este descrisă asemenea structurilor tradiționale (pământul stă pe *furci*), e limpede că și agresiunile asupra mediului casnic resimt forțele oponente în aceeași paradigmă ontologică. Punerea sub protecție solară, a cărei transfigurare culturală a luat forma cultului creștin, este prima reacție de apărare în fața atacurilor nefaste. Atunci când nu se indică altceva, datele etnografice de mai jos fac parte din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei, fondată în anul 1970. Informațiile au fost culese începând cu anul 1970.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala din Iași a Academiei Române, Iași, România (adina.hulubas@gmail.com).

¹ Așa pot fi înțelese ramurile verzi și brazda de iarbă așezate la poartă, deasupra ușii de intrare și la icoană. Revenirea graduală la viață a naturii este captată în plan energetic de familia rezidentă: salcia înfrunzește prima și este adusă în spațiul domestic de Florii, „glia” cu iarbă verde este depusă la poartă de Sfântul Gheorghe, la Ispas frunzele de nuc împodobesc intrarea în gospodărie, iar la Rusalii crengile de tei devin instrumente ale magiei prin contagiune. În plus, spațiile de trecere, vulnerabile în fața intruziunilor sunt fortificate în plan magic, iar divinitățile tutelare ale pragului beneficiază de ofrandă și asigură în continuare protecția așezării.

² „Pământul stă pe șase furci de ceară. Iuda roade mereu la ele, ca să scufunde pământul și să se prăpădească lumea, dar când isprăvește una de ros, dă fuga la alta și pân' s-o roază, cea roasă crește la loc. Și așa el roade de colo până colo, fără de nici un folos” (Pamfile 2006: 145–146).

Colțul estic al clădirii, peretele dinspre răsărit sau locul unde va fi pusă icoana (deci, aceeași direcție cardinală) sunt puncte ale viitoarei locuințe în care jertfele sunt depuse cu scop multiplu: îmbunarea lui *genius loci* (la Voinești – Iași se pune capul de pasăre sub prima furcă bătută spre răsărit, iar găina o mănâncă „oamini cari fac casa. Ca să nu mai moară nimeni și dă dejma casă”), propitiatoriu (se îngroapă „o căniță de lut cu grâu, ulei, bani, la colțu’ de la răsărit”, în Heleşteni – Iași, dar practica de a așeza aici alimente este cunoscută și în localități vasluiene și botoșănene) și apotropaice: o cruce este îngropată sub construcție, pe laterala estică (Țibubanii de Jos și Vânători-Neamț – Neamț, Oniceni – Suceava). Monedele sunt adeseori îngropate în temelie spre soare-răsare, iar la Blăgești – Iași am văzut că forma edulcorată a ritului păstrează indiciul unui sacrificiu uman implicit, fiindcă un copil trebuie să îi pună în construcție.

Nu e deloc întâmplător, așadar, că motivele decorative întâlnite și astăzi pe pereții exteriori ai caselor și pe porți invocă prezența soarelui. Fie că este tencuită în altorelief sau pictată pe fațadă, rozeta solară, denumită în literatura din străinătate și *hexafoil*, datorită celor șase petale ce o caracterizează, are o istorie culturală milenară, la numeroase culturi ale lumii³. În localitățile din Moldova ea mai poate fi văzută pe frontoanele caselor, la răsufăltoarele acoperișului și, desigur, pe stâlpii de la porțile vechi, uneori suprapusă pe „capul strămoșului” – partea superioară a stâlpului cu formă antropomorfă.

Formele stilizate ale reprezentărilor solare sunt cu atât mai răspândite și nimeni nu mai conștientizează astăzi semnificația lor, dincolo de geometrism și funcția estetică: spirale, cercuri și romburi apar pretutindeni în arhitectura țărănească. Funcțiile magice inițiale erau, de asemenea, de protecție și augurală, ele fiind în rezonanță cu alte compartimente ale culturii populare în care pot fi regăsite, așa cum se întâmplă și cu rozeta solară: portul tradițional, olăritul, încondeiatul ouălor, mobilier, decorarea obiectelor meșteșugărești (recipiente pentru praful de pușcă, vătala de la războiul de țesut, tiparele de caș, baltagele și botele ciobănești ș.a.m.d.).

Raportarea la cultul solar definește mentalul tradițional, atât în plan ceremonial (riturile solstițiale și echinoțiale vin în ajutorului astrului care condiționează viața pe pământ), cât și referențial. Numeroase legende și credințe populare atribuie o descendență solară unui număr semnificativ de specii ale faunei și florei. Atunci când vietățile încărcate de aura divină sunt atrase de gospodăriile omenești evenimentul este trăit ca un *omen* și tabu-urile se instaurează pentru a păstra intactă contagiunea pozitivă.

Cuiburile de rândunele și berze

³ În anul 2016 au fost înscrise pe Lista Patrimoniului Universal UNESCO monumentele funerare numite *stecci*, ce se află într-un număr covârșitor pe teritoriul Bosniei și Herțegovinei (60.000), dar și la frontiera Croației, a Serbiei și în Muntenegru. Amplasate între secolul al XII-lea și al XVI-lea, ele conțin diferite motive decorative, printre care se întâlnește și rozeta solară, în aceeași formă pe care o vedem și azi pe porți, mobilier etc. în România. *Stecci* sunt asociate cu populațiile de vlahi, însă nu aceeași înrăurire culturală o putem bănuși în cazul desoperirii recente a unei pietre funerare cu caracteristici foarte asemănătoare în Magdala, Israel, sau a rozetelor atestate în bisericile din Marea Britanie.

Observarea perioadei de migrație a rândunelelor și a berzelor a creat asocierea acestor păsări cu ritmul solar. În limba franceză există proverbul „cu o rândunică nu se face primăvară”, iar „în China, odinioară, data sosirii și a plecării rândunelelor coincidea cu data exactă a echinocțiilor” (Chevalier, Gheerbrant 1995: 161)⁴. Adevărate emanații ale astrului diurn în momentele sale de amploare, aceste păsări ocupă un loc privilegiat în ierarhia populară. Rândunelele sunt considerate sfinte, atât în sate din Moldova (Cașin – Bacău, Moțca – Iași, Frătăuții Noi – Suceava, Vama – Suceava, Pâhnești – Vaslui) cât și în Teșila – Prahova (Ghinoiu V: 340), Ucea de Sus – Brașov (Ghinoiu III: 339) sau Ludoș – Sibiu (Budiș 1998: 78), în timp ce despre berze se spune că „îi pacat să [le] strici cuibu’, că vin din țară sfânti” (Cașin – Bacău).

Legende despre micuța rândunică implică, de asemenea, simbolistica solară: ea ar fi apărut „dintr-o fată pe care Soarele dorea s-o ia de soție” (Taloș 2001: 127). Mai exact, există trei tipuri de legende clasificate de Tony Brill (11354, 11357 și 11358), în care se explică existența păsării printr-o legătură cvasi-maritală cu astrul și prin metamorfozarea în regnul animal, din cel uman. O fată frumoasă s-ar fi transformat în rândunică după ce și-a văzut soțul (motivul chipului ascuns declanșează aici intriga) sau a fost sărutată de soare (Brill 2005: 324, 326).

În China se crede că „rândunica se refugiază în apă (*yin*, iarna), unde, afirmă Liezi, se preschimbă într-o cochilie, dar redevine rândunică însoțind mișcarea ascendentă a soarelui (*yang*, vara)” (Chevalier, Gheerbrant 1995: 161). Metamorfoza miraculoasă, care ar explica dispariția în perioada anului când lumina este în descreștere, completează și profilul popular al berzei: „când pleacă iarna în țara lor, se fac oameni, iar la întoarcere redevin păsări” (Congazu – Tulcea) (Mușlea, Bîrlea 1970: 301).

Asimilarea lor în registrul cultural creștin a fost firească, Creatorul însuși fiind reprezentat prin principiul luminii. În satele din Moldova, rândunelele sunt percepute ca semne ale implicării divine: „sânt păsările lui Dumnezeu anume trimis de Dânsul ca semn că Dumnezeu este aproape. Păsările sânt ocrotite” (Rotăria – Bacău), „casa la care rândunele își fac cuib este păzită de Dumnezeu” (Răucești – Neamț), „rândunelele sânt trimise de Dumnezeu la casele iubite de el” (Corni – Galați), „la oamenii mai credincioși” (Zănești – Neamț).

Pretutindeni în România există convingerea că alegerea unei gospodării pentru construcția cuibului de către aceste păsări reprezintă un semn bun; credința este similară și în spațiul francez și a fost consemnată în opera lui Émile Zola: *L'amour, comme les hirondelles, portait bonheur aux maisons*” (1883: 625)⁵. Orice act de distrugere are, în consecință, urmări catastrofale asupra familiei și este încadrat în sfera păcatului, în majoritatea relatărilor înregistrate. Sacralitatea păsărilor este o dată în plus confirmată de acest tabu: „Nu e bine să se strice cuibul

⁴ Aceași meteorologie tradițională făcea parte din cunoașterea comună în Bucovina, potrivit lui Simeon Florea Marian: „când încep a veni rândunelele de prin țările cele calde, unde petrec ele peste iarnă, e semn cum că și primăvara a sosit și că mult n-are să ningă. Iară când se duc rândunelele de pe la noi, atunci nu e departe nici iarna” (1883: 118–119).

⁵ Zona în care a fost atestată această credință populară se află în nord-estul Franței: „în Lorraine, mai ales în regiunea Metz, rândunica este îndrăgită și poartă noroc casei pe care a ales-o ca să își facă cuibul. Cel care omoară o rândunică va fi victima unei nenorociri” (Westphalen 1934; vezi <https://www.gerbeaud.com/nature-environnement/hirondelle-printemps-disparition.php>)

rândunelelor căci vine pedeapsă de la Dumnezeu” (Matca – Galați). „Oamenii se feresc să strice aceste cuiburi. Dacă le strică sânt bătuți de Dumnezeu” (Răiuț – Galați). Statutul lor privilegiat este cunoscut și de românii din Bulgaria: „nu goneam [rândunica], unii zice că-i bun [să-și facă cuib]” (Starooryahovo) (Țircomnicu, David 2012: 64).

Atât berzele, cât și rândunelele aduc noroc la casă, potrivit credințelor populare ce depășesc granițele țării noastre. În plus, „berzele păzeau casa de foc” (Buciumi – Bacău), credința fiind înregistrată și alte opt localități din patru județe ale Moldovei. Acest paratrăsnet magic era cu deosebire important pentru acoperișurile ușor inflamabile, făcute din paie, stuf sau șindrila: „casele pe care-și fac berzele cuib sânt păzite de trăznet și fulger” (Stornești – Iași). „Este o casă cu noroc, ferită de toate relele și în special de trăsnet” (Vădurele – Neamț). În satul Hălmăgel din Argeș, această putere este specifică pentru cealaltă vestitoare a primăverii: „unde au cuib nu trăznește niciodată. Cuibul rândunicii nu e atins de nimeni” (Țircomnicu 2011: 267). Tot ceea ce ține de principiul ignic, atribuit soarelui, se subsumează în mentalul tradițional celor două entități avimorfe.

Frecvența foarte mare a convingerii că rândunica și barza aduc cărbuni aprinși în cioc și incendiază casa unde i-a fost stricat cuibul demonstrează apartenența lor la bestiarul solar. În anul 2017, în satul ieșean Șipote, temerea legată de acest gest era încă intensă: „Ferească Dumnezău! Ai păcat mari să strâci un cuib di rândunică. Zăci cî dă foc. Așa să vorbê”; iar multitudinea atestărilor în toate zonele țării explică vigoarea cu care acest tabu a ajuns la noi.

Deși nu este fizic posibil (lucru pe care îl vom întâlni și în următorul subcapitol, privitor la ideea că șarpele sugă lapte vacilor sau al femeilor), mărturiile de pe teren indică faptul că berzele aduc foc cu pliscul. Rândunelele, fiind și ele niște hierofanii solare, cară „cărbune [aprins] în cioc și casa ia foc” (Sodomeni – Iași).

Principiul care stă la baza căldurii și luminii solare poate fi, așadar, manevrat de cele două specii de păsări migratoare, asemenea unor zeități. Ele capătă astfel ceva din aura păsărilor mitlogice ale culturii universale, cum sunt Basan, care suflă foc, din folclorul japonez, pasărea Benu, în imaginarul antic egiptean, Pheonix la greci, Roc la arabi etc. Dacă punem alături de aceste reprezentări imaginea comună a înaripatelor noastre, putem înțelege mai bine declarații precum cele ce urmează, referitoare la „crima” de a strica vreun cuib: „barza vine apoi cu jar și dă foc casei” (Ludași – Bacău), îl azvârle (Șendriceni – Botoșani) de supărare (Mihăileni – Botoșani), dar și rândunelele „aduc foc, îți spui!” (Mănăstirea-Cășin – Bacău)⁶.

Cele două păsări sunt în consecință încadrate în mod similar și în planul coerciției sacre, orice încălcare a acestei legi fiind implicit un păcat, după cum declară numeroși subiecți din Moldova, dar și din alte zone ale țării, precum satul constănțean Albești: „e păcat să-i strici cuibul. Rândunica e o pasăre care nu strică nimic. Ca barza” (Ghinoiu V: 340). O astfel de încadrare simbolică este justificată mai întâi de acceptiunea că sunt „sfinte”, vin din „țara lui Dumnezeu”⁷, cum am văzut mai

⁶ În trei sate din județul Sălaj a fost consemnată aceeași convingere magică: „era interzis să-i strici cuibul [berzei] sau să-i iei puii, că aduce jar în cioc și-ți aprinde casa. La fel și rândunelele, aprind casa” (Ghinoiu III: 339-340). De asemenea, în *Tipologia folclorului din răspunsurile la Chestionarele B.P. Hasdeu* apar atestări ale credinței că barza incendiază din răzbunare casa în 24 de localități. Vezi Mușlea, Bârlea 1970: 300).

⁷ Simplul fapt că din sumedenia de păsări care revin o dată cu perioada de intensitate a luminii

sus, și, în al doilea rând, din procesul mental de antropomorfizare a comportamentului animalier. Această apartenență la sacru este transparentă și în portretul cultural făcut berzei de Simeon Florea Marian, la finele veacului al XIX-lea:

zburând, se duce până unde se află foc și luând un tăciune aprins în clobanț și întorcându-se cu dânsul îndărăpt aprinde cu dânsul casa unde i-a fost cuibul și bate din aripi ca să se aprindă tot mai tare (Marian II 1883: 330).

Credința poate fi decodată ca un indiciu că barza (denumită *cocostârc* în lucrarea folcloristului bucovinean) cunoaște țărâmul original al focului și îl poate manevra fiind ea însăși o întrupare ignică, dar informația poate fi înțeleasă și într-un registru denotativ, sugerând că pasărea pleacă pur și simplu să caute foc. Totuși, abilitatea de a transporta cărbuni aprinși rămâne o caracteristică supranaturală a berzei.

Văzut ca muncă grea, „eli o carat atâtea hiibitucuri, vrescureli mici, pân’ ce-o făcut cuibu’ ” (Corni – Botoșani), efortul a crea un spațiu pentru depunerea ouălor și creșterea puilor devine în relatări o acțiune similară cu activitățile umane: „așa e bine, să nu strici casa altuia, munca. [Cuiburile] sunt construite cu clonțul, din lut, din pământ” (Buhalnița – Iași), „Eli, săracili, aduc în cioc fiecari strop di glod, fiecari pai, muncește atâta și-i mari păcat sî li strâși munca” (Odaia Bursucani – Vaslui). Această percepție, înregistrată în urmă cu patru decenii, nu pare să fi suferit vreo schimbare dacă o comparăm cu declarațiile arhivate în anul 2018: „când lumea muncești la o căsuți ca s-o ridici, vedi [cât e de greu, iar rândunica] cu păișoru’ acela plin di glod și vini, faci cuibușoru’ ii, cum sî-i strici cuibușoru’ ăla?!” (Șipote – Iași); „ai văzut cum clădești omu’ și dă cu mistria pi păreti; [pasărea] cu ciocu’ carî ș-așa di frumos așazi, ezact cum așazi omu’ mortar pi păreți” (Cișmea – Botoșani). Răsfângerea stării proprii a privitorului peste obiectul contemplației și investirea actantului cu trăirea umană ține deopotrivă de nevoia interioară de a face parte dintr-un sistem cu reguli familiare și de „domesticirea” mentală a ființei care acceptă apropierea oamenilor.

Empatia cu efortul construirii și drama de a-ți pierde adăpostul definește, de asemenea, concepția populară despre cealaltă pasăre zărită în apropierea locuințelor: cuibul „este clădit de berze cu greu și este păcat să-l strici, spun subiecți botoșăneni din REDIU – RĂDĂUȚI-PRUT, iar cei din TĂTĂRUȘI – IAȘI exprimă o adevărată compasiune pentru această presupusă corvoadă: „ie cât sâ năcăjăști când faci cuibu’ acela cu ciocu...”. Concluzia nu poate fi decât una: „este păcat să strici cuiburile lor, căci ea își adună câte un pai pentru cuib. Se spune că te blastămă să umbli ca ea” (Ibănești – Botoșani).

Raportarea la comportamentul animalier nu ține cont deloc de caracteristicile biologice general răspândite (cele mai multe viețuitoare își construiesc sau găsesc un spațiu propriu securizant) și creează o echivalență între regnuri: „la nici o pasări nu-i bini sî-i strâci cuibu’, cum nici casa me nu-i bini sî o strâci” (Concești – Botoșani), „nu-i bini sî li strâci cuibu’, îi ca și cum ai strâca o casî di om” (Sadova – Suceava),

solare doar acestea două acceptă o vecinătate strânsă cu omul creează în mentalul tradițional o potențare reciprocă a calităților. Pe de o parte, rândunica/ barza dovedesc o înzestrare supranaturală și acționează ca niște hierofanți (ai soarelui, ai voinței divine), pe de altă parte, fiindcă are loc o selecție a gospodăriilor din comunitate, motivul alesului, al eroului special, este actualizat în mentalul colectiv și oamenii care le găzduiesc primesc o confirmare publică a faptului că sunt curați, credincioși, buni etc. și promisiunea că va urma o perioadă fastă pentru familie.

„ca și cum ai spargi o casă” (Frumosu – Suceava). Procesul de formare a unui tabu folosește, în consecință două tipuri de resorturi. Unul are o natură pragmatică, fiindcă acționează prin garantarea bunăstării familiale și inducerea sentimentului de teamă că totul poate fi pierdut dacă nu este respectată interdicția (în cazul nostru de a nu afecta în nici un fel cuiburile de păsări), în timp ce a doua pârgie este afectivă, pentru că provoacă o identificare a propriei persoane cu soarta păsărilor.

Aceeași tendință de a căuta ecouri și reflecții ale sinelui în lumea exterioară a dus la impresia că: „rândunica nu lucrează duminica la cuib” (Mihăiești – Suceava), „dacă le strici cuibu’ nu-i bine, că-i doar o casă făcută și cară cu gura câți un picuț de pământ. Duminica nu lucrează rândunelele” (Valea Glodului – Suceava). Creștinismul cosmic (Eliade 1980: 246)⁸ poate fi regăsit și aici, sub forma unei orânduiei universale a firii ce slăvește Creatorul în ultima zi a săptămânii. Această concluzie rezultă în mod logic din încadrarea acțiunii de a face un cuib la categoria unui travaliu anevoios; potrivit analogiei magice, așa cum omul muncește doar în zilele obișnuite, tot așa și rândunica se odihnește de sărbători.

Al treilea mod prin care cele două specii de păsări călătoare sunt umanizate în viața pe care o împart cu membrii comunității este atribuirea capacității de a profera imprecății. „Te blastămă” barza dacă îi strici cuibul, se spunea în Caravanețu – Teleorman, în anul 1885 (Mușlea, Bîrlea 1970: 300), și tot așa se crede și azi în numeroase sate din Moldova, atât despre berze, cât și despre rândunele, ba chiar există convingerea că cele din urmă „te blestemă și mai rău ca berzele” (Băcești – Vaslui). „Rândunica te blestemă de nu mai ai nici mamă, nici tată”, cred și vrâncenii din Bolotești, ceea ce se află în deplin acord cu așteptarea ca, după ce strici cuibul, să îți moară mama (Dobrovăț – Iași, Țibeni și Straja – Suceava). Credința a fost culeasă în aceeași formă pe malul sudic al Dunării, la Ostrov: „nu trebuie să le fărâmi [cuiburile] că cică ele blestemă” (Ghinoiu II: 266), dar și din Oltenia: „e păcat să le strici cuibul, că te blestemă rândunica și te îmbolnăvești” (Leu – Dolj) (Ghinoiu I: 355).

Formula pe care ar folosi-o micuța pasăre când îți descoperă sălașul distrus ar avea o formă lingvistică: «Mă-ta în tuci/ Tat-tu în furci/ Și copiii în căldăruși»” (Repedea – Vrancea). Asemănarea frapantă cu fenomenul cultural al *descolindatului* adaugă o tușă în plus la imaginea antropomorfizată a rândunicii, fiindcă formulele folosite cu prilejul acestui obicei de iarnă dovedesc aceeași structură și funcție magică. Așadar, păsările muncesc ca oamenii, urmează calendarul lor creștin, se supără și se răz bună prin aceleași procedee magice⁹.

⁸ „Este vorba de o nouă creație religioasă, proprie sud-estului european, pe care noi am numit-o «creștinism cosmic», pentru că, pe de o parte, ea proiectează misterul cristologic asupra naturii întregi, iar pe de altă parte, neglijează elementele istorice ale creștinismului, insistând, dimpotrivă, asupra dimensiunii liturgice a omului în lume”.

⁹ Un exemplu suplimentar privitor la faptul că păsările călătoare în cauză se supun sistemului de credințe magice este convingerea că barza ar oferi un sacrificiu pentru *spiritus loci*, aidoma oamenilor. Proprii pui devin dijmă (Rânghilești – Botoșani), jertfă (Vatra Moldoviței – Suceava). Selecția naturală este transformată, așadar, sub forma unei proiecții a riturilor de construcții. „Când eli pleacă, lasă un pui dijmă omului pe casa, căruia o stat; ăi ieu cu pliscu și-l aruncă în curți” (Pădureni – Vaslui). În anul 1885 a fost consemnată această credință în Mălușteni – Covurlui (azi Galați), Stornești – Iași, Glimbocel – Muscel (Argeș), Cârliți – Neamț, Brăhășești – Tecuci (Galați) (Mușlea, Bârlea 1970: 301). Apărută cu doi ani mai devreme, cartea de ornologie a lui Simean Florea Marian, atestă de asemenea acest comportament ritual aviar: „cocostârcul în tot anul, după ce și-a scos puii, aruncă pre unul dintre aceștia

Petru Caraman a descoperit componenta imprecățiilor a colindatului și a fundamentat-o într-o lucrare amplă, prin metoda comparativistă. Vorbele atribuite rândunicii se pot încadra cu ușurință, în ceea ce savantul numește „formule care au ca scop să provoace o nenorocire familiei sau vreunui membru al ei”, cel mai cunoscut exemplu de acest fel fiind foarte apropiat: „Câte pene pe cucuși/ Atâția copii burduhoși!” (1997: 24–25). Pasărea dorește răul întregii familii, prin indicarea precisă a unor moduri violente prin care survine sfârșitul: femeia ajunge în ceaun, bărbatul va avea un accident în furcile casei căreia i-a fost distrus norocul o dată cu cuibul, iar copiii ajung să umple în mod nefiresc căldările. Pustiirea imediată a locului apare și în formulele de descolindat: „Unde șade masa/ Să tragem la vară cu coasa!” (Caraman 1997: 26).

La nivel structural, „blestemul rândunicii” aparține de *tipul imprecativ obișnuit* care „exprimă (...) una sau mai multe dorințe funeste, realizabile în viitor”, precum în versurile: „Bureți/ Pe pereți,/ Urzici/ Pe uși!” (Caraman 1997: 24–25). Valoarea magică a cuvântului este potențantă de porunca fermă adresată de inițiați (colindătorii, respectiv de rândunică, în calitatea sa de hierofanie solară), iar realitatea începe să se modifice. Convingerea generală că gravitatea gestului comis – refuzul de a primi colindătorii sau distrugerea cuibului – va atrage ne greșit nenorociri asupra gospodăriei construiește o cheie unică de interpretare a oricăror evenimente nedorite vor surveni. Așa se explică faptul că în mod frecvent în satele din Moldova locuitorii sugerează drept cauză magică a incendiilor o posibilă acțiune distructivă asupra cuiburilor de barze sau de rândunele. Dacă respectarea setului de legi tradiționale induce o stare de liniște interioară și de încredere într-un parcurs favorabil, deducția firească spune că a avut loc o încălcare a orânduiei, de vreme ce au avut loc întâmplări nefaste.

Pe de altă parte, viața în armonie cu aceste înaripate atrage o serie de beneficii „probate” în opinia comunității. Pe lângă promisiunea generală a norocul atras la casă, se spune despre „cuibul de barză [că] asigură prosperitatea ogoarelor celui pe a cărui casă se află” (Taloș 2001: 18), în timp ce distrugerea cuiburilor lor și a celor de rândunele fac să nu mai rodească țarina (Mehadica – Caraș-Severin) (Ghinoiu II: 267). Puterea de a aduce mană la casă este exprimată și prin natura specială a picioroanei carnivore, ea elimină dăunătorii din preajma gospodăriei, căci o ferește de „șerpi, broaște, ulii, insecte” (Mușlea, Bârlea 1970: 300).

Încercătura solară a acestor două păsări migratoare le-a atras și o aură oraculară, o dată prin faptul că pot alege casele „curate” la nivel magic – „unde e casă pustie cuib nu fac [rândunelele]” (Grațcov Colibi – Vidin) (*Sărbători* 2010: 171), și a doua oară prin revelarea modului în care va decurge vara, după cum sunt văzute prima oară, după revenirea din țările calde. Starea de sănătate a celui ce le privește, anturajul său și chiar anii pe care îi mai are de trăit pot fi cunoscute dinainte, potrivit acestor superstiții (Mușlea, Bârlea 1970: 300–301). Și mai semnificativă apare practica de a le cere acestor zburătoare o ameliorare a aspectului fizic ce trimite, din punct de vedere cromatic, la simbolistica solară.

Mărțișorul purtat fără întrerupere la gât sau la încheietura mâinii este uneori

jos stăpânului de casă în semn de recunoștință și mulțumită, pentru că l-a lăsat să-și facă cuibul său pe casa acestuia și pentru că prin tot timpul cât a stat aicea nu i s-a întâmplat nici o neplăcere din partea căsașilor” (II: 331).

scos atunci când sunt văzute întâia oară berzele, iar gestul poate fi vazut și ca o încercare de influențare a viitorului pe care ele îl prevestesc. Fiindcă pielea albă, curată, nearsă de soare constituia altădată o normă estetică pentru fetele nubile, ele își smulgeau șnurul de mărtișor și spuneau, în timp ce îl aruncau după berze: „Na-ți negrețele și dă-mi albețele!” (Ciobanul – Constanța) (Mușlea, Bîrlea 1970: 301). În mod similar, la Cișmea, județul Botoșani, oamenii consideră păsările migratoare un intermediar al frumuseții ideale, al strălucirii tonice: „când vin rândunelili zâcem: «Na-ț aluneli,/ Dă-m' rumineli!»”.

De altfel, o altă categorie a pedepsei pentru distrugerea cuiburilor de rândunică ține de însemnarea fizică a „criminalului”, fie că acesta e om sau animal. Cele mai multe relatări indică faptul că persoana care le-a deranjat sălașul va face pistrii pe față sau „alunițe”, iar o explicație este construită pe principiul analogiei magice: „dacî strici cuibu' lor, atunci faci chistrui pi fați, cum sânt chistruiți oaule lor” (Liteni – Suceava). Nu puține sunt însă nici mărturiile despre faptul că mâna cu care a fost stricat cuibul se usucă sau suferă un accident grav (fractură). Cazurile așa-zis reale din comunitate întăresc forța acestei convingeri cu fapte ce au la bază din nou similitudini între gesturile umane și reacția entităților superioare: „un om din sat a împușcat o barză în picior și a avut un copil șchiop” (Bucșani – Giurgiu) (Ghinoiu V: 340).

Cei care nu cunosc tabuul nu sunt scutiți de mutilare, motiv pentru care sătenii trăiau adevărate angoase la aflarea veștii despre o astfel de pozna: „văleu, când strica vreun copil cuibul, ci jăli mai era!” (Buciumi – Bacău). Pisica rămânea fără urechi, fiindcă ele se uscau și cădeau în urma atacului asupra puilor de rândunele (Preutești, Urecheni și Zănești – Neamț), „chiora” (Frumosu – Suceava) ori murea (Bolotești – Vrancea).

Acești doi protectori avimorfi ai căminului apar în unele narațiuni în relație cu cea de-a treia prezență privilegiată. În legendele tip 11187, *Barza nu are limbă*, pasărea militează pentru moralitate: o femeie își scoate copilul în curte cu un blid de lapte când o vizitează ibovnicul. Șarpele vine și bea din farfurie (motiv universal despre care vom vorbi în cele ce urmează), dar barza îl atenționează și îl amenință că o va da în vileag pe nevastă la soțul ei. Șarpele îi răspunde că trebuie să se liniștească dacă nu vrea să pătească ceva, „deoarece acea casă se clădise și pe culcușul lui” (Brill 2005: 286). Planul secundar al acestei povestiri explicative înglobează credințele despre riturile de construcție și jertfa zidirii. Apariția neașteptată a reptilei (*Natrix natrix*) este luată adeseori ca o hierofanie a duhului chhtonian, motiv pentru care și „șarpele casei” face obiectul unui tabu. Este interesant însă aici să vedem relația dintre cele două viețuitoare asociate în plan magic cu căminul: barza apare ca un apărător al dreptății și este pedepsită pentru asta (șarpele îi retează limba), iar reptila își ia ofranda de mâncare pe deplin conștient de natura sa amfitrionică.

Rândunica apare drept fiică a șarpelui (de apă), într-o ipostază dramatică: ea zboară deasupra apelor pentru a căuta capul strivit al tatălui. Legendele tip 11340, *Mașa*, culese în Transilvania, au ca eroină o fată pe cămașa căreia s-a așezat șarpele (așa cum adeseori se povestește că ar face reptilele de casă, căutând căldura patului) pentru a o forța să îl ia de bărbat. Din această uniune și căsnicie subacvatică s-au născut o fată și un băiat, ulterior transformați de durerea mamei rămase văduvă în rândunică și privighetoare (Brill 2005: 316). Păsările migratoare și șarpele de casă

generează un adevărat sistem de credințe ce gravitează în jurul vieții de familie, iar punctele lor convergente nu se opresc aici.

(urmare în nr. 1/2020)

Bibliografie

- Amzulescu 1974: Al. I. Amzulescu, *Cântece bătrânești*, București, Editura Minerva.
- Berdan 1986: Lucia Berdan, *Balade din Moldova. Cercetare monografică*, Cu un capitol de etnomuzicologie de Viorel Bârleanu și Florin Bucescu, Caietele Arhivei de Folclor, VI, Iași.
- Bilțiu 1996: Pamfil Bilțiu, Gheorghe Gh. Pop, *Sculați, sculați, boieri mari!*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Brill 2005: Tony Brill, *Tipologia legendei populare românești*, vol. I, *Legenda etiologică*, Prefață de Sabina Ispas, Ediție îngrijită și studiu introductiv de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O.
- Budiș 1998: Monica Budiș, *Microcosmosul gospodăresc. Practici magice și religioase de apărare*, București, Editura Paideia.
- Caraman 1997: Petru Caraman, *Descolindatul în Orientul și sud-estul Europei. Studiu de folclor comparat*, Ediție îngrijită și postfață de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Caraman 2006: Petru Caraman, *Porțile monumentale ale României*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, nr. VI, Iași.
- Chevalier, Gheerbrant 1995: Jean Chevalier, Alain Gheerbrant (coord.), *Dicționar de simboluri*, vol. III, Traducere de Michaela Slăvescu, Laurențiu Zoicaș (coord.), București, Editura Artemis.
- Ciubotaru 2006: Ion H. Ciubotaru, *Limpeziri*, introducere la Petru Caraman, *Porțile monumentale ale României*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, nr. VI, Iași.
- Chițimia 1992: Silvia Chițimia, „Șarpele mediator” în folclorul românesc, în *Imagini și permanente în etnologia românească*, Chișinău.
- Chopin, Ubicini 1856: .M. Chopin, A. Ubicini, *Provinces Danubiennes et Roumaines*, Paris, Firmin Didot Frères.
- Dumistrăcel 2001: Stelian Dumistrăcel, *Până în pânzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații*, Ediția a II-a, revazută și augmentată, Iași, Editura Institutul European.
- Eliade 1980: Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Encyclopedia* 1914: *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Edited by James Hastings. Volume XI, New York, Charles Scribner's Sons.
- Ermacora 2017: Davide Ermacora, *The comparative milk-suckling reptile*, în „Anthropozoologica”, 52(1), p. 59–81 .
- Frazer 1980: James George Frazer, *Creanga de aur*, vol. V, Traducere de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, București, Editura Minerva.
- Ghinoiu 2009: *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului etnografic român*, Coordonator general Ion Ghinoiu, vol. I-IV, București, Editura Enciclopedică, 2001-2004. Vol. V, București, Editura Etnologică.
- Lecouteux 2013: Claude Lecouteux, *The Tradition of Household Spirits. Ancestral Lore and Practices*. Translated by John E. Graham, Rochester, Inner Traditions.
- Marian 1883: Simeon Florea Marian, *Ornitologie poporană română*, vol. I, II, Cernăuți, Tipografia R. Eckhardt.

- Mesnil 1997: Mariane Mesnil, *Etnologul între șarpe și balaur*, Cuvânt-înainte de Paul H. Stahl, Tradus în limba română de Ioana Bot și Ana Mihăilescu. București, Editura Paideia.
- Mușlea, Bîrlea 1970: Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din Răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*, București, Editura Minerva.
- Niculiță-Voronca 2008: Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Ediție îngrijită de Iordan Dăcu, vol. II, București, Editura Saeculum Vizual.
- Pamfile 2006: Tudor Pamfile, *Mitologia poporului român*, Ediție îngrijită și prefațată de I. Oprișan, București, Editura Vestala.
- Gorovei 1941; Artur Gorovei, *Șerpele de casă. Cercetări de folclor*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare”, seria III, tomul XI.
- Sărbători 2010: *Sărbători și obiceiuri. Români din Bulgaria*, vol. I. București, Editura Etnologică.
- Taloș 2001: Ion Taloș, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică.
- Țîrcomnicu 2011: Emil Țîrcomnicu (coord.), *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului etnografic român. Rudarii românofoni din Bulgaria*, vol. II, *Valea Dunării*, București, Editura Etnologică.
- Țîrcomnicu, David 2012: Emil Țîrcomnicu, Lucian David, *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului etnografic român. Rudarii românofoni din Bulgaria*, vol. III, *Regiunea Varna*, București, Editura Etnologică.
- Westphalen 1934: R. De Westphalen, *Petit dictionnaire des traditions populaires messines*, Metz, Imprim. du Journal „Le Lorrain”.
- Zola 1883: Émile Zola, *Au bonheur des Dames*, Paris, Carpentier.

Zoomorphic Protectors of the Home. A Perspective Suggested by Unpublished Documents from The Folklore Archive of Moldavia and Bucovina

Belief in animal protectors from around the home managed to reach present times almost unchanged in Romania. In this respect, the paper publishes for the first time information gathered in The Folklore Archive of Moldavia and Bucovina, founded in 1970. The two sub-sections are based both on a bibliographic and field information perspective on swallows, storks, and on the snake of the house respectively. The close relationship with these animals is on one hand created by the conviction that birds bring good fortune to the house they nest in, and on the other hand by the belief that each house has a protecting serpent. None of these can be killed or even disturbed by people since great misfortune will follow. The swallows and the storks will set the house on fire if their nests are destroyed and the death of the snake will also end the life of the inhabitants, because they are presented as double egos. This later perspective can be supported both by personal stories and folk ballads on the lad who grew together with the serpent beneath the house. There are also many legends on swallows and storks backing up the mythological image of these migratory birds. The active beliefs also influenced architecture and crafts, since people felt the need to decorate their houses, gates and house objects mainly with the image of the snake, but also with representations of the swallow. The conviction is so strong that even animals who harm the birds are believed to suffer from their revenge. The portraits are obviously drawn in a humanizing manner in order to support the idea of special creatures coming to help the entire household. While the birds have a solar projection, since they come in Romania with the spring and leave when the day is getting shorter, the serpent keeps his sepulchral aura that has been documented ever since Roman Antiquity.